

ЕВАЛУАЦИЈА
ЕФЕКТА
ИНКЛУЗИВНОГ
ОБРАЗОВАЊА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Београд 2020.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”**

Београд, 21. децембар 2020.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2020.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”
ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 21. децембар 2020.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.faspep.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Доц. др Марија Анђелковић

Доц. др Ивана Сретеновић

Рецензенти:

Доц. др Слободан Банковић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Доц. др Марија Јелић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова биће публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-145-7

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 7.12.2020. године, Одлуком бр. 3/193 од 8.12.2020. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Програмски одбор:

- Проф. др Александар Југовић
- Доц. др Милосав Адамовић
- Доц. др Ивана Арсенић
- Доц. др Мирјана Ђорђевић
- Доц. др Тамара Ковачевић
- Доц. др Татјана Ментус
- Доц. др Ксенија Станимиров

Организациони одбор:

- Доц. др Наташа Буха
- Доц. др Миа Шешум
- Асс. др Бојана Дрљан
- Асс. др Божидар Филиповић
- Асс. Вера Петровић
- Невена Јаковљевић, сарадник у настави
- Дуња Стекић, сарадник у настави

ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ И ПРОБЛЕМ НАСИЉА ПРЕМА УЧЕНИЦИМА СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА

Милица КОВАЧЕВИЋ, Даница ВАСИЉЕВИЋ-ПРОДАНОВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Апстракт

У савремено доба образовно-васпитни систем се, између осталог, базира на начелу инклузије која подразумева да образовање мора бити свима доступно и прилагођено индивидуалним потребама како би сваки појединац добио прилику да се развија, напредује и реализује своје пуне потенцијале. Са друге стране, неспорно је да образовно-васпитни систем није имун на проблем насиља. Поставља се питање како спречити да ученици са развојним сметњама и различитим облицима инвалидитета постану жртве насиља. Имајући у виду запостављеност ове теме у литератури, излагања у раду су посвећена резимирању резултата истраживања о насиљу у контексту инклузивног образовања.

Циљ рада јесте да се укаже на основне смернице на којима би се могло заснивати превенирање и сузбијање насиља у инклузивном образовно-васпитном систему.

Кључне речи: инклузивно образовање, дете, школа, насиље

ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ КАО ПРАВО ДЕТЕТА И ПИТАЊЕ ОД ОПШТЕГ ИНТЕРЕСА

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године (*Службени гласник РС*, бр. 107/2012) односи се и на инклузивно образовање као незаобилазан сегмент савременог система образовања на коме се базира развој сваке индивидуе. У складу са наведеним документом, особе са инвалидитетом и сметњама у развоју, особе са тешкоћама у учењу и особе из маргинализованих социјалних група, баш као и сви други, имају право на квалитетно образовање и васпитање уз уважавање њихових специфичности и индивидуалних потреба. Основно стратешко опредељење у образовању базира се на инклузивном приступу

који обезбеђује поштовање права и социјалну укљученост наведених особа.

Како би инклузија заиста била остварена при имплементацији образовних програма примењују се модели инклузивног образовања и специјалног образовања у специјалним образовно-васпитним установама. Основна идеја јесте да се модел инклузивног образовања по правилу примењује за сва лица која спадају у категорије особа из непривилегованих друштвених група, док ће се за лица са тешкоћама у учењу и сметњама у развоју апликовати модел образовања који одговара индивидуалним околностима и потребама. Инклузивно образовање истовремено подразумева и постепено превођење појединих категорија ученика из

модела специјалног образовања у модел инклузивног образовања.

Предности инклузивног приступа не ограничавају се само на остваривање права на образовање и социјалну инклузију појединих категорија лица, већ такав приступ има и значајне васпитне ефекте. Наиме, инклузивни приступ у образовном систему подразумева развијање солидарности и узајамног уважавања, толерантности, отворености према другачијем, те самим тим и одличну базу за борбу против предрасуда и стереотипа.

Уз све наведено никако не треба губити из вида ни то да инклузивно образовање није никаква погодност, нити привилегија коју друштво и држава великодушно дарују деци. Напротив, Конвенција УН о правима детета (1989), члан 23, предвиђа да „дете са физичким и менталним сметњама у развоју треба да ужива пун и квалитетан живот у условима који обезбеђују достојанство, унапређују самопоштовање и олакшавају активно учешће у заједници“. Наведено несумњиво подразумева и право ове деце на образовање у смислу чл. 28 Конвенције, без било какве дискриминације и имајући у виду стандард да основно образовање мора бити обавезно и бесплатно за све. Инклузија, тако, представља елементарно људско право и њен суштински циљ јесте стварање предуслова за равноправно укључивање у друштво (Васиљевић-Продановић и Стојковић, 2012).

Међутим, не треба затварати очи пред чињеницом да, и поред свих идеја о хуманности и заједништву, инклузивни приступ у образовању није имун на проблем насиља. При томе се о проблему насиља у стандардном образовно-васпитном систему континуирано расправља и пише, док се осетно мање радова бави насиљем

у установама које похађају ученици са развојним сметњама. Насиље према ученицима који се у склопу реализовања инклузије укључују у систем установа у којима се образују деца типичног развоја такође углавном остаје непознаница. Из наведених разлога следи преглед одређених истраживања на тему виктимизације ученика са развојним сметњама и инвалидношћу у школском контексту.

НАСИЉЕ И БУЛИНГ И ИНКЛУЗИВНИ ПРИСТУП У ОБРАЗОВАЊУ

Имајући у виду да је насиље веома широк појам, фокусираћемо се превасходно на појаву булинга у инклузивном систему образовања, односно на истраживања овог вида насиља. Наиме, сходно, Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (*Сл. гласник РС*, бр. 46/2019 и 104/2020) насиље се дефинише као сваки облик једанпут учињеног или поновљеног, вербалног или невербалног понашања које за последицу има стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства, при чему се оно дели на: емоционално/психичко, физичко, дигитално, сексуално и социјално насиље. Са друге стране, булинг (енг. *bullying* – силецијство) представља агресивно понашање које се понавља током одређеног времена при чему је жртва немоћна у пружању отпора, а злостављач надмоћан (Olweus, 1995). Кључне одлике булинга су понављање штетног понашања, злонамерност учиниоца и дисбаланас моћи и снага.

Већи број метаналитичких студија указује на повећан ризик од виктимизације када су у питању деца са различитим облицима инвалидитета и са сметњама

у развоју. Тако једно опсежно метаналитичко истраживање указује на повећан ризик од виктимизације насиљем када су у питању деца са менталним и интелектуалним сметањима у односу на децу са другим облицима инвалидитета и децу типичног развоја (Jones et al., 2012). Иста студија указује на одуство студија које би се бавиле истраживањем насиља над децом са физичким и сензорним сметањима (глувоћа/слепило), као и на значајан недостатак студија које би се односиле на насиље над децом са сметањима у развоју и инвалидношћу у земљама изван подручја најразвијенијих земаља као што су САД и европске државе.

Истраживање Светске здравствене организације (World Health Organization, WHO) из 2012. године указује да су деца са сметањима у развоју и различитим облицима инвалидитета четири пута више изложена ризику од виктимизације насиљем. Ова деца су чешће изложена физичком и сексуалном насиљу у односу на децу типичног развоја, а као најрањивија категорија истичу се деца са интелектуалним сметањима (WHO, 2012).

Саливан (Sullivan, 2009) на основу опсежне метааналитичке студије, закључује да су деца са сметањима у развоју често мета физичког и психолошког насиља, да трпе вређање, пежоративно ословљавање и задиркивање, али и да су чешће него остала деца жртве уцена, изнуђивања и крађе у школи. Ова ауторка наводи да су деца са лако уочљивим сметањима као што су церебрална парализа или глувоћа и слепило два пута изложенија ризику од насиља у односу на децу са мање видљивим сметањима, те наводи да је свако треће такво дете жртва булинга у школи, при чему су дечаци изложенији ризику у односу на девојчице (Sullivan, 2009). Ауторка

цитира резултате националног истраживања о здрављу деце у САД сходно којима су деца са сметањима у развоју и инвалидношћу између 1,5 и 2 пута изложенија ризику од булинга у односу на децу типичног развоја, при чему истовремено постоји повећани ризик да та деца и сама постану злостављачи. Једна британска студија бавила се насиљем над децом у две специјалне школе у тој земљи, те се дошло до поражавајућих резултата сходно којима је чак 83% ученика доживело неки облик насиља, а међу њима: вулгарно обраћање, исмевање, батинање и додиривање интимних делова тела противно њиховој вољи (Sullivan, 2009). Она наглашава да су нарочито дефицитарна истраживања о булингу и деци са интелектуалном ометеношћу, иако се у литератури наводи да су та деца посебно подложна виктимизацији. Уочено је да ова деца тешко граде односе са вршњацима, да веома често наилазе на одбијање и игнорисање од стране вршњака, те да имају слабије развијене социјалне вештине и закључује да се виктимизација булингом може повезати са осећајем туге и љутње међу ученицима са развојним сметањима и инвалидитетом, те да услед булинга ови ученици не уживају пуне бенефите посебних услуга осмишљених у складу са њиховим потребама (Sullivan, 2009). Деца са хиперактивним поремећајем пажње (ADHD) такође припадају категорији лица са повећаним ризику од виктимизације насиљем, али истовремено постоји и повећани ризик да и сама буду силеције услед проблема са самоконтролом (Жиц Ралић и Шифнер, 2014; Mikami & Normand, 2015; Sullivan, 2009).

Значајни су и резултати истраживања о насиљу над децом са сметањима у развоју и инвалидитетом у Уганди, имајући у виду одсуство студија на ову тему у земљама

које одликују неповољне социјалне и економске прилике. Резултати истраживања (Devries et al., 2014; Wandera et al., 2017) указују на генерално позитивне промене у Уганди када је у питању реаговање на насиље у школама, али и да посебно треба обратити пажњу на ризик којем су изложене ученице са сметњама у развоју. Наиме, истраживања указују да су ове девојчице посебно изложене ризику од насилног понашања од стране школског особља (Devries et al., 2014).

Обимно истраживање о насиљу над децом са сметњама у развоју и различитим облицима инвалидитета спровела је Агенција Европске уније за фундаментална права (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA). У поменутој студији (FRA, 2015) наводе се налази британских, немачких и шведских истраживања који потврђују да су деца са сметњама у развоју и инвалидношћу више изложена насиљу и булингу у школама у односу на вршњаке типичног развоја. Након спровођења одговарајуће анкете у тринаест држава чланица Европске уније генерални закључак је да су деца са сметњама у развоју и даље слабо прихваћена у школском окружењу (FRA, 2015). Деца са развојним сметњама често нису у могућности да учествују у кампањама и програмима за превенирање и сузбијање насиља, јер се те активности не организују на њима пријемчив начин. Осим тога, студија указује на позитивну корелацију између повишеног ризика од виктимизације и израженијег степена ометености/инвалидности (FRA, 2015). У том смислу је акцентована деликатност положаја деце са тешким сметњама, посебно имајући у виду њихову немогућност да укажу наставницима или другим лицима на виктимизацију коју су претрпела или трпе (FRA,

2015). Констатовано је да је у погледу ризика од виктимизације нешто повољнији положај деце са физичким сметњама у односу на децу са менталним сметњама, с тим што забрињава што су као посебно рањива категорија у контексту сексуалног насиља издвојене девојчице са физичким обликом инвалидитета. Жртве насиља у европским школама су и ученици са сензорним сметњама, што се посебно односи на ученике оштећеног слуха, с обзиром да је уочено да они могу бити исмевани и изоловани због коришћења знаковног језика (FRA, 2015).

Истраживање спроведено од стране стручњака FRA настојало је да се осврне и на разлоге због којих деца са развојним сметњама бивају виктимизована, те је утврђено да се разлози тичу и некадашње изолованости ових лица која је резултирала њиховом друштвеном невидљивошћу и укоренивањем одеђених стереотипа. Објашњено је да услед предрасуда деца са сметњама у развоју и инвалидитетом не учествују у школским активностима попут радионица о сузбијању насиља или предавања о сексуалном образовању, што повратно негативно утиче на њихову подложност виктимизацији. У вези са наведеним истраживачи FRA наглашавају да не треба конципирати посебне програме за заштиту од насиља деце са развојним сметњама и инвалидношћу, јер се она тиме додатно издвајају и обележавају, већ да реаговање на њихову виктимизацију треба интегрисати у већ постојеће стратегије (FRA, 2015). Даље, међу разлозима виктимизације ученика са развојним сметњама и инвалидношћу FRA посебно издаваја: друштвене ставове (изолованост, непознавање сметњи и облика инвалидитета, страх од другачијег), системске проблеме (фактички недовољна инклузивност,

недостатак подршке и едукације) и проблеме са стручним кадровима (неадекватне компетенције и недостатак мотивисаности да се оне унапреде, неспособност адекватног комуницирања и давање лоших примера ученицима).

У студији FRA је посебно наглашено да се морају улагати напори у циљу искорењивања става да је ученик са сметњама у развоју и инвалидношћу терет и сметња за одвијање наставног процеса. Истакнуто је да се погрешно сматра да су одређене обуке потребне само школским педагозима и психолозима или пак наставницима који у разреду већ имају ученике са развојним сметњама и инвалидношћу. Сви који раде са децом треба да похађају одговарајуће обуке не би ли благовремено стицали и унапређивали вештине које им свакако само могу бити од користи (FRA, 2015).

ЗАКЉУЧАК

И поред тога што је појава насиља над децом са развојним сметњама и инвалидитетом у школском окружењу недовољно проучавана, не може се оспорити да проблем постоји и да битно утиче на могућност ефективног инклузивног образовања.

Малобројна истраживања на ову тему указују на то да су ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом знатно чешће жртве различитих облика насиља него ученици типичног развоја. Боља заштита и квалитетније образовање ових ученика захтевају много више од мера које би се примењивале искључиво на нивоу школе у којој је ученик претрпео насиље. Опште мере превенције треба усмерити на промену ставова шире заједнице о особама са инвалидитетом и на јачање свести о томе

да оне морају уживати иста права као и сви други грађани, те да је било који облик дискриминације потпуно неприхватљив.

Паралелно са едуковањем грађана, треба предузети и мере које би биле усмерене на побољшање компетенција наставника за рад са ученицима са развојним сметњама. Развој наставничких компетенција требало би да допринесе и квалитетнијој и садржајнијој комуникацији ученика и наставника о различитим темама, па тако и о насиљу. Посебно треба радити на јачању свести наставника о томе да они сопственим понашањем дају пример ученицима, те да у том смислу управо наставници треба да буду отворени и спремни за сарадњу са ученицима са развојним сметњама, без обзира на то што рад са некима од њих изискује додатне напоре и стицање нових вештина и знања.

На крају, али не и последње по важности, треба дискутовати о случајевима већ манифестованог насиља у школи, а потом и применити одговарајуће мере превентивног и корективног деловања према одговорнима.

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић-Продановић, Д., и Стојковић, И. (2012). Законски оквир и практичне импликације примене инклузивног образовања. У И. Чутура (Ур.), *Школа као чинилац развоја националног и културног идентитета и проевропских вредности: образовање и васпитање - традиција и вредности* (стр. 281-291). Јагодина: Факултет педагошких наука у Јагодини.
- Devries, K., Kyegombe, N., Zuurmond, M., Parkes, J., Child, J., Walakira, E., & Naker, D. (2014). Violence against primary school children with disabilities in Uganda: a cross-sectional study. *BMC Public Health*. 14 (1), 1-9.

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), (2015). *Violence against children with disabilities: legislation, policies and programmes in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Žic Ralić, A., Šifner, E. (2014). Obilježja vršnjačke interakcije i iskustvo vršnjačkog nasilja kod djece i mladih s ADHD-om. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 453-484.

Jones, L., Bellis, M., Wood, S., Hughes, K., McCoy, E., Eckley, L., Bates G., ... & Officer, A. (2012). Prevalence and risk of violence against children with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies. *Lancet*, 380(9845):899-907. doi: 10.1016/S0140-6736(12)60692-8.

Mikami, A., & Normand, S. (2015). The Importance of Social Contextual Factors in Peer Relationships of Children with ADHD. *Current Developmental Disorder Reports*, 2, 30-37. doi: 10.1007/s40474-014-0036-0

Olweus, D. (1995). Bullying or Peer Abuse at School: Facts and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 6, 196-200.

Sullivan, P. (2009). Violence Exposure among Children with Disabilities. *Clin Child Fam Psychol Rev*, 12, 196-216.

Wandera, S., Clarke, K., Knight, L., Allen, E., Walakira, E., Namy, S., ... & Devries, K. (2017). Violence against children perpetrated by peers: A cross-sectional school-based survey in Uganda. *Child Abuse & Neglect*, 68, 65-73.

World Health Organization (2012). Violence against adults and children with disabilities. Преузето 20. октобра 2020, са <https://www.who.int/disabilities/violence/en/>

INCLUSIVE EDUCATION AND THE PROBLEM OF VIOLENCE AGAINST STUDENTS WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Milica Kovačević,

Danica Vasiljević-Prodanović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Abstract

In modern times, educational system is, among other things, based on the principle of inclusivity, which means that education must be accessible and adapted to everyone's needs so that it enables each individual to develop, progress and reach one's full potential. On the other hand, it is indisputable that educational system is not immune from violence. The question is how to prevent violence against students with developmental and other disabilities. Having in mind general neglect of the given topic in the literature, the paper summarizes results of various surveys on violence against students with disabilities in the context of inclusive education.

The aim of the paper is to point out to some of the crucial guidelines on which the prevention and suppression of violence in an inclusive educational system could be based.

Keywords: *inclusive education, child, school, violence*